

Zbigniew Nowacki

Nagrody i kary dyscyplinarne w polskim systemie penitencyjarnym. Ujęcie funkcjonalne

Rewards and disciplinary penalties in the Polish penitentiary system. Functional perspective

Przedmiotem opracowania uczyniono procedury nagradzania oraz stosowania kar dyscyplinarnych w polskim systemie penitencyjarnym. Analiza przekonuje o potrzebie respektowania funkcjonalnego charakteru nagradzania oraz dyscyplinarnego karania osób pozbawionych wolności. Przez wzgląd na obecność myśli pedagogicznej w polskiej penitencjaryście oglądu problematyki nagradzania i dyscyplinarnego karania dokonano z perspektywy pedagoga. Przyjęcie perspektywy pedagogicznej nie wyczerpuje jednak w pełni zakresu zagadnienia. Z tego względu analizowano działanie czynników pozostających w związku z procesem warunkowania instrumentalnego oraz uczeniem się. Przeanalizowano skutki braku reakcji na nieregulaminowe zachowanie („przekroczenie”). Wykazano nieefektywność, nieskuteczność opóźnionych kar dyscyplinarnych. Zgłębiono znaczenie upływu czasu (pomiędzy zachowaniem a reakcją na nie) w procedurze nagradzania i karania dyscyplinarnego. Aby postrzegać w szerokiej perspektywie polski system nagradzania i dyscyplinarnego karania nawiązano do rozwiązań stosowanych w systemach wybranych niemieckich landów oraz szwajcarskich kantonów. Teoretyczne rozważania skłoniły autora do sformułowania rekomendacji. Zgodnie z pierwszą, funkcjonujące w penitencjarnej praktyce pojęcie „nagrody” warto zdefiniować jako „złagodzenie wykonywania kary pozbawienia wolności”, i tak je konsekwentnie postrzegać. Druga rekomendacja dotyczy uwzględnienia w praktyce roli upływu czasu pomiędzy „przekroczeniem” a reakcją na nie (kiedy to możliwe – bezzwłocznego działania więziennej administracji). Ignorowanie zmiennej upływ czasu, tak istotnej w procesie warunkowania instrumentalnego, pozostaje w związku z efektywnością nagradzania oraz karania dyscyplinarnego. W myśl trzeciej, rekomenduje

się szkolenie funkcjonariuszy sporządzających wnioski o wymierzenie kary dyscyplinarnej, opiniujących te wnioski oraz wymierzających kary dyscyplinarne z zakresu pedagogicznych (i nie tylko) aspektów wpływu na człowieka. Byłoby to przedsięwzięcie ukierunkowane na rzecz profesjonalizacji Służby Więziennej.

Słowa kluczowe: „przekroczenie” (w znaczeniu negatywne zachowanie), niezwłoczne działanie, warunkowanie instrumentalne, nagrody i kary dyscyplinarne, złagodzenia wykonywania kary, system penitencjarny.

The study focuses on the procedures of rewarding and applying disciplinary penalties in the Polish penitentiary system. It argues for the need to respect the functional nature of rewarding and disciplinary punishment of persons deprived of their liberty. Due to the presence of pedagogical thought in Polish penitentiary science, the issue of rewarding and disciplinary punishment was reviewed from the perspective of a pedagogue. Adopting the pedagogical perspective, however, does not exhaust the full scope of the issue. For this reason, the analysis also concerned the effects of factors related to operant conditioning and learning, and the effects of not reacting to non-regulatory behavior (“transgression”). It has been demonstrated that delayed disciplinary punishment is ineffective. An additional analysis focused on the importance of the passage of time (between behavior and reaction to it) in the procedure of rewarding and disciplinary punishment. In order to perceive the Polish system of rewarding and disciplinary punishment in a broad perspective, reference was made to the solutions used in the systems of selected German states and Swiss cantons. Theoretical considerations prompted the author to formulate a number of recommendations. According to the first one, the concept of “reward” functioning in penitentiary practice should be now defined as “reducing the execution of the penalty of imprisonment”, and should be consistently perceived in this way. The second one underlines the need for taking into account the role of the passage of time between the “transgression” and the reaction to it (when possible – immediate action by the prison administration). Ignoring the variable of the passage of time, so important in the process of operant conditioning, is related to the ineffectiveness of rewarding and disciplinary punishment. According to the third one, it is vital to train officers who draw up motions for

imposing a disciplinary penalty, give opinions on these applications and impose disciplinary penalties in the field of pedagogical (and not only) aspects of the impact on humans. As such, it would be an undertaking aimed at the professionalization of the Prison Service.

Key words: “transgression” (in the sense of negative behavior), immediate action, operant conditioning, disciplinary rewards and penalties, mitigation of punishment, penitentiary system.

Wprowadzenie

Przedmiotem rozważań uczyniono nagrody i kary dyscyplinarne w systemie penitencjarnym. W pracy skoncentrowano się na aspektach funkcjonalnych przyznawania nagród oraz stosowania kar dyscyplinarnych. Z perspektywy pedagoga zagadnienie jest priorytetowe, zwłaszcza że oddziaływanie na osoby pozbawione wolności pozostaje w związku z wieloma zjawiskami, jak choćby z wpływem społecznym¹, oddziaływaniem wychowawczym² oraz zachowaniem ludzi³. Do wymiany myśli skłania także koncepcja ochrony dynamicznej. Dostrzega się zatem, że oprócz dotychczasowych motywów pojawiły się nowe przesłanki wzbudzające zainteresowanie oddziaływaniem na osoby pozbawione wolności i bezpieczeństwem zakładów karnych i aresztów śledczych. Skomplikowana natura ludzka i wieloaspektowość oddziaływań w penitencjarnej izolacji sprawia, że punktem wyjścia może być proces wychowania. W ujęciu Anny Brzezińskiej: „wychowanie jest to złożony system działań, podejmowanych przez osobę o przypisanej społecznie roli wychowawcy względem drugiej osoby, o społecznie przypisanej roli wychowanka, lub względem jej otoczenia, z intencją wywołania zmiany zgodnej z założonym programem”⁴. Anna Brzezińska zwraca uwagę na kwestię istotną z pedagogicznego punktu widzenia, a mianowicie, że osoby na różnych etapach życia uczestniczą równocześnie w zróżnicowanych środowiskach, a zatem

¹ R.B. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.

² H. Machel, *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo ARCHE, Gdańsk 2003.

³ A. Malewski, *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*, PWN, Warszawa 1975.

⁴ A. Brzezińska, *Psychologia wychowania*, [w:] red. J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, tom 3, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 228.

wchodzą w interakcje i podlegają wpływom zamierzonym oraz niezamierzonym. Pominięcie zaś tych faktów w procesie wychowania uważa się za przyczyniające się do niepowodzeń wychowawczych⁵. Warto pochylić się również nad słowami Hansa&Michaela Eysencka dotyczącymi wychowania: „Zadanie rodziców i nauczycieli jest niełatwe, choć istnieją przekonujące dowody, że są oni w stanie wychować całkiem szczęśliwe i układne dzieci, jeżeli tylko uda im się odrzucić uprzedzenia, szkodliwe ideologie i rady ekspertów”, którzy nie potrafią oprzeć swoich przykazań na rzetelnych badaniach⁶. Wyeksponowanie stopnia trudności wychowania dzieci zdaje się przekonywać, że oddziaływanie wychowawcze na już ukształtowanego człowieka raczej łatwiejsze nie będzie. Może zatem pojawić się przeświadczenie, że deprecjacja znaczenia instrumentów, jakimi są nagrody i kary dyscyplinarne lub rezygnacja z ich spożytkowania może być niekorzystnym posunięciem. Nagrody mogą być przyznane skazanemu wyróżniającemu się dobrym zachowaniem oraz w celu zachęcenia go do poprawy zachowania⁷. Osoba pozbawiona wolności podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej za zawinione naruszenie nakazów lub zakazów wynikających z ustawy, regulaminu lub innych przepisów wydanych na jej podstawie albo ustalonego w zakładzie karnym lub miejscu pracy porządku, zwane dalej „przekroczeniem”. Zgodnie zaś z art. 142 § 2, jeżeli przekroczenie zawiera znamiona wykroczenia, skazany podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej, chyba że wykroczenie popełnione zostało w czasie pobytu poza obrębem zakładu karnego⁸.

Niejako w opozycji do wyrażonego domniemania, pozostają wyrażone w piśmiennictwie wątpliwości: „czy Służba Więzienna powinna mieć tak dalece posunięte władztwo dyskrecjonalne, aby stosować nagrody i kary dyscyplinarne wobec osób pozbawionych wolności, podczas gdy wiele państw z tego instrumentu zrezygnowało”⁹. Wątpliwości zdaje się wzmacniać fakt, że polski ustawodawca nie przewidział nagród i kar dyscyplinarnych w katalogu środków oddziaływania przewidzianych do realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności¹⁰. Ponadto należy

⁵ A. Brzezińska, *Psychologia wychowania* ..., op. cit., s. 235.

⁶ Hans&Michael Eysenck, *Podpatrywanie umysłu. Dlaczego ludzie zachowują się tak, jak się zachowują?* Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1998, s. 228.

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 137.

⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 142. § 1 i 2.

⁹ Zob.: Polak-Kruszyk A., *Kary dyscyplinarne i nagrody w procesie resocjalizacji skazanych*, [w:] J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński (red.), *Prawo wobec wyzwań współczesności. Z zagadnień nauk penalnych*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2019, s. 161.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 67 § 3.

zauważyć, że zgodnie z § 30 Reguł minimalnych, określenie zachowania stanowiącego przekroczenie dyscyplinarne oraz zdefiniowanie rodzaju i czasu trwania kary powinno być zawarte w akcie prawnym w randze ustawy lub rozporządzenia¹¹.

Do aktów regulujących stosowanie nagród i kar dyscyplinarnych co do osób pozbawionych wolności należą Europejskie reguły więzienne. Zgodnie z Rekomendacją 56.1. procedury dyscyplinarne są instrumentami stosowanym w ostateczności¹². Natomiast, aby nie pozostawać w sprzeczności z Rekomendacją 57.2. prawo krajowe państwa członkowskiego określa: a) działania lub zaniechania więźniów stanowiące naruszenia dyscypliny; b) procedury stosowane w sprawach dyscyplinarnych; c) rodzaje i okres trwania kary, która może być nałożona; d) organ upoważniony do nałożenia takiej kary; oraz e) organ odwoławczy oraz procedurę odwoławczą¹³.

Nagrody i kary w więziennej izolacji

Jak już zasygnalizowano we wprowadzeniu, przedmiot rozważań stanowią nagrody i kary dyscyplinarne (przede wszystkim) w polskim systemie penitencjarnym. Niemniej poczyniono stosowne odwołania wobec wybranych niemieckojęzycznych systemów penitencjarnych. W literaturze przedmiotu można spotkać się z opiniami, że nagrody i kary nie spełniają samodzielnej funkcji resocjalizacyjnej¹⁴, a zatem w pewnym stopniu kwestionującymi zasadność ich stosowania. Stwierdzenie: „że nagrody i kary nie spełniają samodzielnej funkcji resocjalizacyjnej” skłania do dyskusji. Wszak system nagród i kar dyscyplinarnych nie funkcjonuje w odosobnieniu. Ów system należy traktować jako podsystem większego systemu – polskiego systemu penitencjarnego. Na użytek opracowania warto przywołać jedną z definicji pojęcia system: „System jest obiektem zorganizowanym, działającym w określonym otoczeniu i składa

¹¹ *Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami* przyjęte w Genewie w 1955 roku przez Pierwszy Kongres Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania ze sprawcami przestępstw, zaaprobowane przez Radę Gospodarczą i Społeczną w rezolucji 663C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r. oraz 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 r.

¹² Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie *Europejskich reguł więziennych* z dnia 11 stycznia 2006 r.

¹³ Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie *Europejskich reguł więziennych* z dnia 11 stycznia 2006 r.

¹⁴ S. Paweła, *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 400.

się z mniejszych elementów – podsystemów. Podsystemy to systemy w ramach szerszego systemu, które powiązane są licznymi związkami kooperacyjnymi w taki sposób, aby każdy z nich realizował cel główny i przyczyniał się do powodzenia całości”¹⁵. Dostrzega się, że system nagród i kar dyscyplinarnych jest umiejscowiony w konkretnej fizycznej i społecznej rzeczywistości więzienia. W wielu przypadkach licznej oraz wewnętrznie zróżnicowanej społeczności funkcjonariuszy oraz osób pozbawionych wolności. Zbiorowości funkcjonującej na stosunkowo niewielkiej powierzchni. Miejscu, w którym osoba pozbawiona wolności może podlegać (i niejednokrotnie podlega) silnym wpływom społecznym, manipulacji oraz ingracjacji.

Funkcjonowanie systemu nagród oraz kar dyscyplinarnych zdaje się pozostawać w związku z wieloma czynnikami, w tym z wielkością więzienia. Okazuje się, że nawet w norweskim systemie penitencjarnym, gdzie warunki odbywania kary pozbawienia wolności powszechnie uznaje się za wyjątkowe¹⁶, wielkość więzienia przekłada się na „płynność” relacji pomiędzy osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności a więziennym personelem. Liczba więźniów w zakładzie karnym pozostaje w związku z czasem potrzebnym do zaspokajania ich spraw bytowych¹⁷. Stąd można wyprowadzić wniosek, że istnieje zależność pomiędzy wielkością więzienia (przybliżoną liczbą osób pozbawionych wolności) a czasem potrzebnym do udzielania nagród. Podobnie należy zakładać, że występuje zależność pomiędzy wielkością więzienia a czasem wpływającym od dopuszczenia się przez skazanego „przekroczenia” (lub powzięciem wiadomości przez przełożonego o tym „przekroczeniu”) a wymierzeniem kary dyscyplinarnej. Powyższa konstatacja kieruje uwagę na czynnik mający wpływ na skuteczność kar jako takich oraz sensowność ich stosowania, a mianowicie: czas, jaki upływa pomiędzy zachowaniem (tu „przekroczeniem”) a wymierzeniem kary dyscyplinarnej. Podjęcie kwestii przedmiotowego czasu uzasadniają prawidłowości instrumentalnego uczenia się, w tym ustalenia Thorndike’a, który eksponował rolę „prawa efektu” w tworzeniu się nawyków¹⁸. Prawo efektu dotyczy utrwalania bądź osłabiania się związków

¹⁵ <https://mfiles.pl/pl/index.php/System> (dostęp: 06.04.2023).

¹⁶ Zob.: B. Johnsen, P.K. Granheim, J. Helgesen, *Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons*, *European Journal of Criminology* 2011, 8(6), s. 515-516.

¹⁷ Zob.: B. Johnsen, P.K. Granheim, J. Helgesen, *Exceptional...*, op. cit., s. 519.

¹⁸ E.L. Thorndike, *Animal intelligence* 1911, podają za: A. Malewski, *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*, PWN, Warszawa 1975, s. 373 i nast.

pomiędzy bodźcem a reakcją w zależności od wywoływanych następstw. Jeśli reakcja na pewien bodziec skutkuje pojawieniem się jakiegoś „zadowolającego stanu rzeczy”, to należy oczekiwać, że siła związku między bodźcem a reakcją będzie rosła. Jeśli zaś reakcji na określony bodziec towarzyszy „niezadowolający stan rzeczy”, to najprawdopodobniej siła związku będzie malała. Thorndike podkreśla rolę mechanizmu reakcji wywoływanych przez dany bodziec zależnie od współwystępujących nagród i kar¹⁹. „Zadowolający stan rzeczy” to w szerokim rozumieniu nagroda. Definicja „nagrody” wyrażona w terminach obserwacyjnych ustanawia: „że nagrodą jest dowolne zdarzenie towarzyszące lub następujące po danej reakcji, które zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia tej reakcji w tej samej lub podobnej sytuacji”²⁰. Przedstawiona definicja bynajmniej nie czyni zagadnienia prostszym. Po części za sprawą zdarzeń towarzyszących, które mogą być równie ważne jak zdarzenia następujące po reakcji²¹. Dostrzega się zatem, że kwestia nagród oraz kar jest kluczowa dla przebiegu procesu warunkowania. A więc nie powinna być pomijana, jeśli celem jest spowodowanie określonego zachowania człowieka. O słuszności tej konstatacji przekonują twierdzenia teorii zachowania:

- prawdopodobieństwo występowania reakcji wzrasta wraz ze wzrostem wartości, częstości i regularności nagród otrzymywanych w następstwie tego rodzaju reakcji²²,
- nagrody opóźnione są mniej skuteczne dla zwiększenia prawdopodobieństwa wystąpienia nagradzanych reakcji niż nagrody bezpośrednie – przy czym im bardziej opóźnione, tym mniej skuteczne²³. Co oznacza między innymi, że bezpośrednie nagrody mogą silniej oddziaływać niż bardziej odległe kary,
- gdy powtarzanie jakiejś wyuczonyj reakcji nie przynosi żadnych nagród, prawdopodobieństwo występowania tej reakcji stopniowo słabnie²⁴, zjawisko to nosi nazwę wygaszania,

¹⁹ Ibidem.

²⁰ J. Dese, *The Psychology of Learning*, New York 1958, podaję za: A. Malewski, *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*, PWN, Warszawa 1975, s. 378-379.

²¹ Zob.: A. Malewski, *O nowy kształt...*, op. cit.

²² J. Dese, *The Psychology of Learning*, New York 1958; E.R. Hilgard, D.G. Marquis, *Conditioning and Learning*, London 1961, podaję za: A. Malewski, *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*, PWN, Warszawa 1975, s. 382.

²³ Ibidem.

²⁴ por. J. Dollard, N.E. Miller, *Personality and Psychotherapy*, New York 1950, podaję za: A. Malewski, *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*, PWN, Warszawa 1975, s. 383.

- nagradzanie danej reakcji przy określonym zespole bodźców zwiększa prawdopodobieństwo występowania tej samej reakcji nie tylko przy tym samym, lecz także przy podobnych zespołach bodźców²⁵, prawidłowość jest określana jako generalizacja bodźca,
- pomiędzy nagrodami i karami zachodzi pewien ścisły związek, a mianowicie: pozbawienie nagrody działa jak kara, a uniknięcie kary działa jak nagroda²⁶.

Etapowa konkluzja może być następująca: badanie ludzkich zachowań ujawnia znaczenie wyuczonych rodzajów kar, nagród oraz symboli tych wzmocnień²⁷. Aby uzasadnić postępowanie człowieka zachodzi potrzeba uwzględnienia zarówno warunkowania klasycznego, jak i instrumentalnego²⁸. Należy także uwzględniać kontekst sytuacyjny, którego znaczenie dostrzega się analizując rolę zdarzeń towarzyszących. Zdarzeń, które w więziennej izolacji mogą wymykać się spod kontroli.

W tym miejscu warto przytoczyć słowa Lucyny Adamowskiej, która pisze: „że cechą charakterystyczną kar i nagród (w ujęciu pedagogicznym – wzmocnień negatywnych i wzmocnień pozytywnych) jako metod, jest ich regulacyjne działanie. Ich istota ujawnia się w postaci zainicjowania mechanizmu regulacyjnego, jakim jest warunkowanie”²⁹.

Zasygnalizowana kwestia czasu ma pełne uzasadnienie. Przegląd twierdzeń teorii zachowania, ujawniając obszary zagrożeń skuteczności nagród i kar dyscyplinarnych, uwidacznia istotę czasu dla przedmiotowych działań. Wymownym przykładem może być kontekst sytuacyjny, kiedy fakt ukarania jest znacząco odroczone w czasie. Jeżeli wymierzenie kary dyscyplinarnej nastąpiło przed upływem 14 dni od powzięcia przez przełożonego wiadomości o popełnieniu przekroczenia (lub 30 dni od popełnienia przekroczenia), formalnie dyrekcja więzienia może nie mieć sobie nic do zarzucenia (termin wyznaczony przez ustawodawcę został zachowany). Niemniej pytanie: czy tak wymierzona kara wpłynie na zachowanie lub postawę więźnia, wydaje się być retoryczne. Twierdzenia teorii zachowania nie pozostawiają większych wątpliwości w tej kwestii. Trzeba też wiedzieć, że intensywnie mogą oddziaływać nieformalne

²⁵ E.R. Hilgard, D.G. Marquis, *Conditioning and Learning*, London 1961, podają za: A. Malewski, *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*, PWN, Warszawa 1975, s. 384.

²⁶ *Ibidem*, s. 378.

²⁷ A. Malewski, *O nowy kształt...*, op. cit., s. 377.

²⁸ *Ibidem*, s. 376.

²⁹ L. Adamowska, *Kara*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, (red.) T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 532-535.

nagrody pochodzące od grupy własnej – niejednokrotnie następują od zaraz, ponadto są cenniejsze od tych pochodzących od grupy obcej (więziennej administracji).

Znamienny dla więziennej izolacji przepływ informacji może sprawiać, że niektóre przewinienia osadzonych nigdy nie zostaną ujawnione (w wielu przypadkach poszkodowani nie informują administracji o zdarzeniach, a czasami ukrywają gnębieli). Wskutek tego niektórzy osadzeni – pomimo że powinni – nie zostaną dyscyplinarnie ukarani. Zgodnie z teorią zachowania, brak kary (obiektywnie uzasadnione zaniechanie działania administracji więzienia) działa jak nagroda.

Pozostając przy implikacjach procesu warunkowania, dostrzega się, że administracja więzienna może nie nagradzać zachowań więźniów, które warto byłoby wyróżnić (a przynajmniej je dostrzegać). Jest to spowodowane możliwościami więziennej administracji oraz uwarunkowaniami otaczającej rzeczywistości (nierealne, ale też niecelowe wydaje się nagradzanie wszystkich pozytywnych zachowań więźniów). Natomiast proza życia może sprawiać, że owo nagradzanie będzie implikowane usilnymi staraniami więźniów zabiegających o formalne nagrody (więźniowie przejawiają aktywność ukierunkowaną na uzyskiwanie nagród, ponieważ ułatwiają im realizację osobistych „projektów”, jak choćby uzyskanie warunkowego zwolnienia).

Rozważanie nagradzania osób pozbawionych wolności ukazuje złożoność zagadnienia. Mogą pojawić się wątpliwości natury etycznej: czy uzasadnione jest funkcjonowanie rozbudowanego systemu nagradzania człowieka w trakcie odbywania przez niego kary pozbawienia wolności? Uwidacznia się swego rodzaju sprzeczność funkcjonalna: w trakcie karaniania osoby (wykonywania kary pozbawienia wolności) ma miejsce jej nagradzanie (udzielanie nagród).

Dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa osobom przebywającym na terenie zakładu karnego może wyrażać się przemieszczeniem akcentu z nagradzania na dyscyplinarne karanie. Istota zachowań negatywnych dla bezpieczeństwa więzienia może powodować, że administracja więzienia będzie koncentrować się na zachowaniach negatywnych, i ich karaniu, a nie na zachowaniach pozytywnych (nie stanowią zagrożenia), i ich nagradzaniu. Przytoczona właściwość może przyczynić się do osłabienia efektywności systemu nagradzania i karaniania dyscyplinarnego.

Nagrody i kary dyscyplinarne w polskim systemie penitencjarnym

Polski ustawodawca określił przesłanki nagradzania osób pozbawionych wolności. Skazanemu wyróżniającemu się dobrym zachowaniem w czasie odbywania kary mogą być przyznawane nagrody. Nagroda może być również przyznana skazanemu w celu zachęcenia go do poprawy zachowania³⁰. Zgodnie z intencją ustawodawcy nagrodami są: 1) zezwolenie na dodatkowe lub dłuższe widzenie; 2) zezwolenie na widzenie bez osoby dozorującej; 3) zezwolenie na widzenie w oddzielnym pomieszczeniu, bez osoby dozorującej; 4) zatarcie wszystkich lub niektórych kar dyscyplinarnych; 5) nagroda rzeczowa lub pieniężna; 6) (uchylony); 7) zezwolenie na widzenie bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego, z osobą najbliższą lub osobą godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin; 8) zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nieprzekraczający jednorazowo 14 dni; 9) pochwała; 10) zezwolenie na częstsze branie udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu; 11) zezwolenie na przekazanie osobie wskazanej przez skazanego upominku; 12) zezwolenie na odbywanie widzeń we własnej odzieży na okres do 3 miesięcy; 13) zezwolenie na otrzymanie dodatkowej paczki żywnościowej; 14) zezwolenie na dokonywanie dodatkowych zakupów artykułów żywnościowych i wyrobów tytoniowych oraz przedmiotów dopuszczonych do sprzedaży w zakładzie karnym; 15) zezwolenie na telefoniczne porozumienie się skazanego ze wskazaną przez niego osobą na koszt zakładu karnego; 16) zezwolenie na dodatkowe skorzystanie z samoinkasującego aparatu telefonicznego na własny koszt lub na koszt rozmówcy³¹.

Polski ustawodawca odniósł się także do odpowiedzialności więźniów za przekroczenia w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. W myśl art. 142 § 1. – skazany podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej za zawinione naruszenie nakazów lub zakazów wynikających z ustawy, regulaminu lub innych przepisów wydanych na jej podstawie albo ustalonego w zakładzie karnym lub miejscu pracy porządku, zwane dalej „przekroczeniem”. I dalej zgodnie z § 2. – jeżeli przekroczenie zawiera

³⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 137.

³¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 138 §1.

znamiona wykroczenia, skazany podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej, chyba że wykroczenie popełnione zostało w czasie pobytu poza obrębem zakładu karnego³². W polskim systemie penitencjarnym karami dyscyplinarnymi są: 1) nagana; 2) pozbawienie wszystkich lub niektórych niewykorzystanych przez skazanego nagród lub ulg albo zawieszenie ich wykonania na okres do 3 miesięcy; 3) pozbawienie korzystania z udziału w niektórych zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych, z wyjątkiem korzystania z książek i prasy na okres do 3 miesięcy; 4) pozbawienie możliwości otrzymania paczek żywnościowych na okres do 3 miesięcy; 5) pozbawienie lub ograniczenie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych lub wyrobów tytoniowych na okres do 3 miesięcy; 6) udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą na okres do 3 miesięcy; 7) obniżenie przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę nie więcej niż o 25%, na okres do 3 miesięcy; 7a) pozbawienie możliwości korzystania z widzeń i samoinkasującego aparatu telefonicznego na okres do 28 dni; 8) umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni. W § 2. zawarto zaś zapis następującej treści: Kar dyscyplinarnych wymienionych w § 1 pkt 4, 5 lub 8 nie stosuje się wobec kobiet ciężarnych, karmiących lub sprawujących opiekę nad własnymi dziećmi w domach matki i dziecka³³.

Literalne zestawienie nagród oraz kar dyscyplinarnych ma swoje uzasadnienie. Niejako przybliża „potencjalny zakres możliwości wpływania” (za ich sprawą) na osobę pozbawioną wolności. Niemniej funkcjonowanie systemu nagradzania i karania dyscyplinarnego, jak już to po części przedstawiono, zależy od wielu czynników. W tym kodeksowych rozstrzygnięć³⁴. Analiza procesu warunkowania prowadzi do wniosku, że w szczególności funkcjonalność karania dyscyplinarnego jest uzależniona od działania zmiennych, które z pozoru wydają się nieistotne lub są implikacją obowiązującego prawa. W tym miejscu wskazane jest przytoczyć treść art. 147 § 1 kkw, w myśl którego: Nie można wymierzyć kary dyscyplinarnej, jeżeli od dnia powzięcia przez przełożonego wiadomości o popełnieniu przestępstwa upłynęło 14 dni lub od dnia popełnienia przestępstwa – 30 dni. Nie można rozpocząć wykonywania kary dyscyplinarnej po upływie 14 dni od jej wymierzenia. Treść art. 147 § 1 zobowiązuje dyrektora więzienia

³² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 142 § 1, 2.

³³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 143 § 1, 2.

³⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 137-141a oraz art. 142-149.

lub osobę wyznaczoną do wymierzenia kary dyscyplinarnej do respektowania górnej granicy kodeksowych terminów. Ustawodawca nie mówi nic o bezzwłocznym wymierzeniu dyscyplinarnej kary – co dla skuteczności wymierzonej kary może mieć kluczowe znaczenie. Naturalnie owe niezwłoczne wymierzenie kary w niektórych przypadkach jest kłopotliwe. W określonych sytuacjach³⁵ nawet niemożliwe. Jednak w wielu sytuacjach wymierzenie dyscyplinarnej kary bez zbędnej zwłoki jest zupełnie realne. Brak zapisu wskazującego, że nie powinno się zwlekać z wymierzeniem kary dyscyplinarnej działa jak „ukryty program”. Osoby nieświadome jego działania mogą mimowolnie przyczyniać się do ograniczenia skuteczności dyscyplinarnego karania.

Są jednak zapisy wskazujące, że ustawodawca dostrzega potrzebę niezwłocznego działania. O czym przekonuje treść art. 148 § 1: Wymierzoną karę dyscyplinarną wykonuje się bezzwłocznie. Sędzia penitencjarny może wstrzymać wykonanie kary dyscyplinarnej na czas potrzebny do wyjaśnienia okoliczności uzasadniających jej wymierzenie, a także uchylić karę dyscyplinarną z powodu jej niezasadności lub przekazać sprawę dyrektorowi zakładu karnego do ponownego rozpoznania³⁶. W tym przypadku intencja ustawodawcy nakazująca bezzwłoczne wykonanie kary dyscyplinarnej jest koherentna z dyrektywami procesu warunkowania.

Złagodzenia wykonywania kary oraz środki dyscyplinarne w systemach wybranych państw niemieckojęzycznych

Aby w szerokiej perspektywie postrzegać polski system nagradzania i dyscyplinarnego karania osób pozbawionych wolności nawiązano do analogicznych systemów wybranych państw niemieckojęzycznych. A wyrażając rzecz bardziej precyzyjnie, zwłaszcza wybranych landów niemieckich oraz także wybranych kantonów szwajcarskich. Ponieważ zagadnienie jest obszerne odstąpiono od analizy systemu w Namibii (ze względu na znaczącą odrębność kulturową oraz brak przystawalności do standardów analizowanego obszaru językowego) oraz Austrii i Liechtensteinu.

³⁵ Dni świąteczne i weekendowe, pora dnia.

³⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 148 § 1.

Dlaczego wybranych landów oraz kantonów? Przyjęte rozwiązanie uzasadnia federacyjna struktura tych krajów, która sprawia, że szwajcarskie kantony i niemieckie landy mogą prowadzić (co zresztą czynią) autonomiczną politykę kryminalną. W wyniku czego systemowe rozwiązania realizowane w poszczególnych landach (kantonach) tego samego kraju mogą być znacząco odmienne. Dlatego bardziej przydatna oraz poznawczo uzasadniona jest analiza systemów poszczególnych regionów niż odwoływanie się do rozwiązań dla systemu państwowego. Choć w niektórych kwestiach należy także przywołać rozwiązania typowe dla tych krajów. Przykładem rozwiązania charakterystycznego dla konkretnego kraju związkowego może być brak w Nadreni-Palatynacie kar dyscyplinarnych co do osadzonych stwarzających poważne zagrożenie dla życia, zdrowia i wolności seksualnej innych osób (w pozostałych krajach związkowych kary dyscyplinarne są stosowane wobec tych osadzonych). Analizowane rozwiązanie generuje pewne problemy w sytuacji przetransportowania osoby pozbawionej wolności do więzienia zlokalizowanego w kraju związkowym stosującym przedmiotowe kary.

Ponieważ, jak się wydaje, funkcjonowanie systemu nagród i dyscyplinarnych kar może pozostawać w pewnym związku z celem wykonywania kary pozbawienia wolności, warto wspomnieć o oczekiwaniach sformułowanych przez poszczególnych ustawodawców. W ujęciu obowiązującego w Szwajcarii Kodeksu karnego (gdzie mówi się jedynie o wysiłkach socjalizacyjnych – *Sozialierungsbemühungen*): „Wykonywanie kary ma na celu wspierać zachowania prospołeczne więźnia, zwłaszcza zdolność do życia wolnego od popełniania czynów karalnych”³⁷. W Szwajcarii za priorytetowe uważa się wyposażenie więźnia w umiejętności społeczne (za sprawą tzw. treningu społecznego (*Soziales Training*))³⁸, aby jego życiowym celem było współistnienie bez popełniania kolejnych przestępstw.

Natomiast w niemieckim Kodeksie karnym wykonawczym: „Wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno uczynić więźnia zdolnym do prowadzenia w przyszłości życia w poczuciu społecznej odpowiedzialności, bez popełniania czynów karalnych (cel wykonywania kary). Wykonywanie kary pozbawienia wolności służy również ochronie

³⁷ *Schweizerisches Strafgesetzbuch* vom 21. Dezember 1937 (Stand am 23 Januar 2023), art.75, ust.1, https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/20230123/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-54-757_781_799-20230123-de-pdf-a-8.pdf (dostęp: 30.04.2023).

³⁸ *Schweizerisches Strafgesetzbuch* vom 21. Dezember 1937 (Stand am 23 Januar 2023), art.75, ust.4, https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/20230123/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-54-757_781_799-20230123-de-pdf-a-8.pdf (dostęp: 30.04.2023).

społeczeństwa przed kolejnymi czynami karalnymi”³⁹. Konsekwencją przekazania kompetencji ustawodawczych niemieckim krajom związkowym było między innymi powstanie „landowych” kodeksów karnych wykonawczych. W większości przypadków cele kary pozbawienia wolności nie odbiegały od ogólnokrajowych uregulowań. Natomiast bezprecedensowa jest regulacja bawarska, zgodnie z którą: Wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno służyć przede wszystkim „ochronie społeczeństwa przed popełnianiem kolejnych przestępstw”⁴⁰, a dopiero w dalszej kolejności „uczynieniu więźnia zdolnym do prowadzenia w przyszłości życia w poczuciu odpowiedzialności społecznej, bez popełniania przestępstw”⁴¹.

W bardziej wyważony sposób cele wykonania kary pozbawienia wolności sformułowano w heskim kodeksie: „Wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno służyć umożliwieniu więźniom prowadzenia w przyszłości życia w poczuciu odpowiedzialności społecznej bez dokonywania przestępstw (zadanie integracyjne). Podczas wykonywania kary więźniowie mają być zakwaterowani w warunkach zapewniających bezpieczeństwo i nadzorowani (zadanie zabezpieczające). Oba służą ochronie społeczeństwa przed kolejnymi przestępstwami”⁴². Dostrzega się, że na pierwszym miejscu postawiono cele integracyjne.

W tym miejscu warto przywołać cele wykonywania kary pozbawienia w polskim kkw. Zostały one sformułowane w Oddziale 1 (Cele wykonywania kary), art. 67 (Cele resocjalizacyjne kary pozbawienia wolności): § 1. Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa; § 2. Dla osiągnięcia celu określonego w § 1. prowadzi się indywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych; § 3. W oddziaływaniu na skazanych,

³⁹ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (*Strafvollzugsgesetz – StVollzG*) vom 16. März 1976 (BGBl. I S. 581, 2088).

⁴⁰ (*Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 2 ust 1, <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 29.04.2023).

⁴¹ (*Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 2 ust. 2, <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 29.04.2023).

⁴² *Hessisches Strafvollzugsgesetz (HStVollzG)* vom 28. Juni 2010, § 2, <https://www.rv.hessenrecht.hessen.de/bshe/document/jlr-StVollzGHEV6IVZ> (dostęp:30.04.2023).

przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne⁴³.

Dostrzega się znaczące zróżnicowanie w zakresie definiowania celów wykonywania kary pozbawienia wolności przez poszczególnych ustawodawców. Zróżnicowanie ujawnia się także w zakresie sposobów osiągania kodeksowych celów. Polski ustawodawca środki oddziaływania na osoby pozbawione wolności zawarł w § 3. cytowanego art. 67 kkw.

Analiza mechanizmów przewidzianych przez ustawodawców Bawarii, Hesji oraz Szwajcarii do realizacji celów wykonania kary⁴⁴ przybliży istotę środków oddziaływania penitencjarnego. Odnosi się wrażenie, że zdecydowanie najwięcej środków oddziaływania na osoby pozbawione wolności przewiduje heski ustawodawca.

Implikacją odmienności celów kary pozbawienia wolności formułowanych przez ustawodawców Bawarii, Hesji, Polski oraz Szwajcarii jest dobór środków przewidzianych do realizacji tych celów. Funkcjonujące w polskim systemie penitencjarnym nagradzanie to w omawianych systemach niemieckojęzycznych tak zwane „złagodzenia wykonywania kary”. Tytułem przykładu, szwajcarski ustawodawca wymienia pod określeniem środka „kontakty ze światem zewnętrznym” między innymi „zezwolenie na opuszczenie zakładu”⁴⁵. W polskim systemie penitencjarnym „zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nieprzekraczający jednorazowo 14 dni” to nagroda⁴⁶. Wydaje się zatem, że nagradzanie osób pozbawionych wolności, choć nie wyartykułowane wprost jako nagradzanie, może stanowić środek oddziaływania. Do takiego wniosku mogą skłaniać także zapisy chociażby bawarskiego ustawodawcy⁴⁷, w myśl których, środki służące realizacji celów wykonania kary powinny być wzbogacane o inne przedsięwzięcia, które mogą sprzyjać reintegracji społecznej oraz zapobieganiu powrotowi do przestępstwa.

⁴³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 67 § 1, 2 i 3.

⁴⁴ Zob. D. Schmidt, *Polityka kryminalna w państwach niemieckojęzycznych w perspektywie karnej i penitencjarnej. Wybrane zagadnienia*, Nauki o Polityce Publicznej, Studia i materiały, tom 1. 2017, s. 390.

⁴⁵ *Schweizerisches Strafgesetzbuch* vom 21. Dezember 1937 (Stand am 23 Januar 2023), art.75a, ust. 2, art. 84, ust. 6 https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/20230123/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-54-757_781_799-20230123-de-pdf-a-8.pdf (dostęp: 30.04.2023).

⁴⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 138 § 1, ust. 8.

⁴⁷ (*Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 3 ust. 1, 2, 3, 4 <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 29.04.2023).

Rozwijając kwestię złagodzeń wykonywania kary pozbawienia wolności w wybranych niemieckojęzycznych systemach penitencjarnych, należy wyszczególnić: możliwość regularnej pracy poza zakładem karnym pod nadzorem (zatrudnienie zewnętrzne) lub bez nadzoru funkcjonariuszy więziennych; samodzielne opuszczenie zakładu karnego pod nadzorem lub bez nadzoru funkcjonariuszy więziennych⁴⁸; możliwość pobytu na urlopie (kierownik zakładu może z ważnych powodów udzielić osadzonemu urlopu lub pozostawić go na urlopie do siedmiu dni)⁴⁹; możliwość pobytu na przepustce (kierownik zakładu może udzielić osadzonemu przepustki)⁵⁰.

Reasumując, w analizowanych niemieckojęzycznych systemach penitencjarnych dostrzega się wśród środków służących realizacji celów kary pozbawienia wolności możliwość „złagodzeń wykonania kary pozbawienia wolności” – co w naszej terminologii odpowiada możliwości nagradzania. Natomiast polski ustawodawca wśród środków, które należy „przede wszystkim” uwzględnić w oddziaływaniu na skazanych, aby zrealizować cele kary pozbawienia wolności⁵¹, nie wymienia nagradzania. O sposobności nagradzania można wnioskować z intencji ustawodawcy wyrażonej w art. 67 § 2⁵². Przesłanki przyznawania nagród osobom pozbawionym wolności zostały zaś sformułowane w art. 137 kkw, z którego wynika, że nagroda może być przyznana skazanemu wyróżniającemu się dobrym zachowaniem, ale także: „Nagroda może być przyznawana skazanemu w celu zachęcenia go do poprawy zachowania”. Powyższe zapisy, a zwłaszcza katalog nagród⁵³, ujawniają istotę nagradzania jako środka oddziaływania na skazanych w polskim systemie penitencjarnym.

⁴⁸ (*Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 13 ust. 1, pkt. 1 i 2 <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 29.04.2023).

⁴⁹ (*Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 37 ust. 1 <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 29.04.2023).

⁵⁰ (*Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 38 ust. 1 <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 29.04.2023); *Schweizerisches Strafgesetzbuch* vom 21. Dezember 1937 (Stand am 23 Januar 2023), art.75a, ust.2, art.84, ust. 6 https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/20230123/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-54-757_781_799-20230123-de-pdf-a-8.pdf (dostęp: 30.04.2023).

⁵¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 67 § 3.

⁵² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art.67 § 2 (Dla osiągnięcia celu określonego w art. 67 § 1 kkw prowadzi się zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych).

⁵³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 138 § 1 pkt 1-15.

Aby zapewnić porządek i bezpieczeństwo w więzieniu, administracja musi (w określonych sytuacjach) dysponować możliwością nałożenia środków dyscyplinarnych na osoby pozbawione wolności. Bawarski ustawodawca katalog środków dyscyplinarnych zawarł w art. 110 ust. 1 pkt 1-8. Zestawienie środków obejmuje między innymi: ograniczenie lub wstrzymanie odbioru radia i telewizji na okres do trzech miesięcy (ust. 3); ograniczenie lub konfiskata przedmiotów służących do spędzania wolnego czasu lub udziału w imprezach społecznych na okres do trzech miesięcy (ust.4); ograniczenie kontaktów z osobami spoza placówki do spraw pilnych trwające do trzech miesięcy (ust.7)⁵⁴. Zgodnie z intencją bawarskiego ustawodawcy, można łączyć kilka środków dyscyplinarnych (Mehrere Disziplinarmaßnahmen können miteinander verbunden werden, art. 110 ust. 3). Zwykle środki dyscyplinarne przeprowadza się natychmiast⁵⁵, środek dyscyplinarny może być zawieszony w całości lub w części na okres próbny do sześciu miesięcy⁵⁶.

Natomiast według szwajcarskiego kodeksu karnego, na więźniów, którzy w sposób zawiniony naruszają przepisy więzienne lub plan więzienny, nakładane są sankcje dyscyplinarne⁵⁷. A zatem ustawodawca rygorystyczne traktuje także naruszenie planu więziennego. W cytowanym akcie prawnym (poziom krajowy) sankcje dyscyplinarne zawarł w art. 91 ust. 2. Wśród sankcji wymienia się: naganę (a); czasowe odebranie lub ograniczenie dysponowania funduszami, wypoczynku lub kontaktów zewnętrznych (b); grzywnę (c); areszt jako dodatkowe ograniczenie wolności” (d). W artykule 91 ust. 3 ustawodawca zawarł dyspozycję, w myśl której: „Kantony uchwalają przepisy dyscyplinarne dotyczące wykonywania kar i środków. Opisują wykroczenia dyscyplinarne, określają sankcje i ich wymiar oraz regulują procedury (poziom kantonalny)⁵⁸. Jak podaje A. Isenhardt, Ch. Gisler, U. Hostettler, analiza przepisów kantonalnych wykazała pewne zróżnicowanie, ale także wiele

⁵⁴ (*Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 37 ust. 1 <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 09.05.2023). Najsurowszy środek dyscyplinarny wymieniony w art. 110 ust. 8 (Arrest bis zu vier Wochen) może być nałożony za poważne lub powtarzające się wykroczenie. Wykonanie tego środka ustawodawca doprecyzował w art. 111, ust. 5.

⁵⁵ *Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 111, ust. 1 <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 10.05.2023).

⁵⁶ *Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG*) vom 10. Dezember 2007, GVBl 2007, art. 111, ust. 2 <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG-2> (dostęp: 10.05.2023).

⁵⁷ *Schweizerisches Strafgesetzbuch* vom 21. Dezember 1937 (Stand am 23 Januar 2023), art. 91, ust. 1.

⁵⁸ *Schweizerisches Strafgesetzbuch* vom 21. Dezember 1937 (Stand am 23 Januar 2023), art. 91, ust. 3.

podobieństw⁵⁹. W porównaniu z rokiem 2003, w 2015 roku zwiększyła się ilość kantonów, które uregulowały system dyscyplinarny na poziomie ustaw. Nadal jednak większość kantonów posiada regulacje systemu dyscyplinarnego na poziomie rozporządzenia. W części kantonów procedura postępowania dyscyplinarnego jest uregulowana na poziomie kantonalnym, ale niektóre kantony posiadają regulacje na poziomie zakładów. Poza dwoma wyjątkami, we wszystkich regulacjach doprecyzowano zbiór zachowań, które co do zasady podlegają dyscyplinarnemu karaniu⁶⁰. W wielu instytucjach, oprócz wykroczeń wymienionych w regulacjach kantonalnych, zawarto także inne, np. zakaz palenia. Nie wszystkie sankcje wymienione w art. 91 (poziom krajowy) są zawarte w regulacjach na poziomie instytucji, a zatem są stosowane w zróżnicowanym stopniu w poszczególnych zakładach. W 75% instytucji orzeka się naganę; około 2/3 zakładów stosuje odebranie przywilejów; w połowie instytucji orzeka się kary pieniężne (natomiast zakres limitów jest mocno zróżnicowany); w prawie wszystkich zakładach karnych stosuje się zwykle zamknięcie (zamknięcie we własnej celi) oraz ciężkie zamknięcie jako dodatkowe ograniczenie wolności w specjalnej celi izolacyjnej (limity czasowe zamknięcia określane przez instytucje zawierają się w zakresie od 7 do 21 dni). Natomiast ogół instytucji łączy różne sankcje w celu ukarania osoby pozbawionej wolności⁶¹.

Ograniczone ramy opracowania nie sprzyjają kompleksowej analizie stosowania środków dyscyplinarnych w różnych systemach penitencjarnych. Niemniej oprócz przedmiotowej informacji (m.in. o zakresie kar i sposobie ich wymierzania oraz zachowaniach podlegającym sankcjom) dostarczają informacji o systemie penitencjarnym jako takim. W szwajcarskich zakładach karnych karanie dyscyplinarne jako element systemu penitencjarnego jest mocno uzależnione od czynników kulturowych, ekonomicznych oraz lokalnych. Zdają się o tym przekonywać autonomiczne koncepcje realizowane w poszczególnych kantonach. Z analizy A. Isenhardt, Ch. Gisler, U. Hostettler dotyczącej kar w badanych

⁵⁹ A. Isenhardt, Ch. Gisler, U. Hostettler, *Arten und Anordnungshäufigkeit von Disziplinarsanktionen im Schweizer Straf- und Massnahmenvollzug*, In book: *Krise, Kriminalität, Kriminologie*. Neue Kriminologische Schriftenreihe der Kriminologischen Gesellschaft e.V. Band 116, Publisher: Forum Verlag Godesber, Mönchengladbach 2016, s. 565, Editors: Neubacher Frank, Bögelein Nicole, https://www.researchgate.net/publication/306036135_Arten_und_Anordnungshufigkeit_von_Disziplinarsanktionen_im_Schweizer_Straf-_und_Massnahmenvollzug (dostęp: 17.05.2023).

⁶⁰ A. Isenhardt, Ch. Gisler, U. Hostettler, *Arten ...*, op. cit., s. 565-566.

⁶¹ A. Isenhardt, Ch. Gisler, U. Hostettler, *Arten ...*, op. cit., s. 568.

szwajcarskich zakładach wynika, że także praktyka (zakres) karania jest znacząco zróżnicowana: „Przykłady kar za spóźnienie się do pracy wahają się od nagany, przez grzywnę w wysokości od 10 do 50 CHF⁶², po zwykły areszt na jeden dzień”⁶³.

Zalety nagradzania oraz dyscyplinarnego karania w polskim systemie penitencjarnym

Mocną stroną nagradzania i karania dyscyplinarnego realizowanego w polskim systemie penitencjarnym jest jednolity katalog nagród i kar dyscyplinarnych możliwych do stosowania we wszystkich krajowych zakładach karnych i aresztach śledczych. Identyczny katalog środków oddziaływania realizowany w oparciu o jednolite wytyczne sprawia, że przemieszczenie osoby pozbawionej wolności do innego zakładu karnego nie wiąże się ze zmianami w zakresie więziennych nakazów i zakazów ani sankcji dyscyplinarnych w przypadku ich naruszenia. Rozstrzygnięcie korzystne zarówno z perspektywy personelu zakładu, jak i więźniów. Administracje więzień mogą stosować taki sam katalog środków oddziaływania, co sprzyja kontynuacji indywidualnych programów. Natomiast osoby pozbawione wolności doświadczają rzeczywistości więziennej w sposób „przewidywalny”.

Niedoskonałość nagradzania oraz dyscyplinarnego karania w polskim systemie penitencjarnym

Analizując katalog nagród przyznawanych osobom pozbawionym wolności⁶⁴ trudno oprzeć się wrażeniu, że jest obszerny. Odczucie zdaje się wzmacniać zestawienie nagród z celem wykonania kary pozbawienia wolności sformułowanym w art. 67 § 1 kk⁶⁵.

⁶² 50 CHF to równowartość 232,81 PLN, <https://wise.com/pl/currency-converter/chf-to-pln-rate?amount=50> (dostęp:18.05.2023).

⁶³ A. Isenhardt, Ch. Gisler, U. Hostettler, *Arten ...*, op. cit., s. 568.

⁶⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 138 § 1.

⁶⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2023 r., poz. 127), art. 67 § 1.

Natomiast przemyślenia kwestii nagradzania osób odbywających karę pozbawienia wolności pozwalają dostrzec funkcjonalną sprzeczność. Kolizyjność a przynajmniej dwubiegunowość oddziaływania na osoby pozbawione wolności. Osobę karaną można nagradzać, co oznacza, że w pewnym zakresie czasowym na „proces karania” nakłada się nagradzanie. Ta funkcjonalna sprzeczność działania nie jest właściwością tylko polskiego systemu penitencjarnego. Rezygnacja ze wzmocnień pozytywnych (nagród) mogłaby wprowadzić wiele zamieszania w więzieniach. Stąd sugestia zmiany nazwy kluczowego dla rozważań terminu, czyli: „nagrody” na „złagodzenia wykonywania kary”. Pozornie niewielka zmiana, wprowadzając pewne uporządkowanie, miałaby także znaczenie psychologiczne. Ponadto przybliżyłaby ważny aspekt polskiego systemu penitencjarnego do rozwiązań już obecnych w innych systemach penitencjarnych. W systemach penitencjarnych niektórych państw zrezygnowano z nagradzania więźniów. Jak podaje Dariusz Szmidt, środki oddziaływania nazywane u nas nagrodami w części systemów niemieckojęzycznych funkcjonują pod pojęciem „złagodzenia wykonywania kary”⁶⁶.

Zasygnalizowaną obszerność katalogu nagród trudno jednoznacznie sklasyfikować jako systemową niedoskonałość. W zasadzie zestawienie nagród przybliży szeroki zakres możliwości oddziaływania na osoby pozbawione wolności. O efektywności nagradzania zdecyduje praktyczne stosowanie pozytywnych wzmocnień (nagród). Dyrektor lub osoba przez niego wyznaczona, przyznając nagrody, będzie decydować o stosowanych środkach oraz ich zakresie. Powyższa konstatacja nie wyczerpuje jednak czynników pozostających w związku ze skutecznością nagradzania więźniów.

Kluczowe znaczenie dla efektywności systemu nagród i kar dyscyplinarnych ma rzeczywista praktyka stosowania wzmocnień pozytywnych i negatywnych – nagradzanie i dyscyplinarne karanie więźniów. Działanie funkcjonariuszy Służby Więziennej jest uwarunkowane obowiązującymi rozstrzygnięciami prawnymi. Należy zauważyć, że brak jest ustawowych zapisów wskazujących niezwłoczne wymierzanie kary dyscyplinarnej – co może przesądzać (i niejednokrotnie przesądza) o efektywności dyscyplinarnego karania. Oczekiwania ustawodawcy dotyczące zachowania kodeksowych terminów (czasu od popełnienia przewinienia lub powzięcia wiadomości przez przełożonego do wymierzenia kary) są respektowane. Natomiast

⁶⁶ Zob. D. Schmidt, *Polityka kryminalna...*, op. cit., s. 395.

„odroczenie” wymierzenia kary powoduje, że nie są przestrzegane reguły warunkowania instrumentalnego i klasycznego. Formalnie system funkcjonuje poprawnie. W rzeczywistości opóźnione kary dyscyplinarne mogą nie mieć wpływu na postawy i zachowanie osób dyscyplinarnie ukaranych.

Wnioski i rekomendacje

1. Rekomenduje się zmiany w systemie obowiązującego prawa, które umożliwiłyby inne niż obecnie funkcjonowanie i postrzeganie „nagród” jako środka oddziaływania na osoby pozbawione wolności. Wiązałoby się to ze zmianami już na etapie definiowania środka oddziaływania. Funkcjonujące w krajowej terminologii pojęcie „nagrody” warto zdefiniować jako „złagodzenie wykonywania kary pozbawienia wolności”. Pozytywne aspekty proponowanego rozwiązania zostały zasygnalizowane we wcześniejszej fazie opracowania.
2. Rekomenduje się wprowadzenie w ustawie kkw zapisu, który sugerowałby niezwłoczne wymierzanie dyscyplinarnych kar we wszystkich przypadkach, kiedy jest to możliwe⁶⁷. Konsekwentnie realizowana strategia mogłaby znacząco poprawić efektywność systemu dyscyplinarnego karania.
3. Rekomenduje się szkolenie funkcjonariuszy Służby Więziennej (zwłaszcza: sporządzających wnioski o wymierzenie kary dyscyplinarnej, opiniujących te wnioski oraz wymierzających kary dyscyplinarne) w zakresie psychologicznych i pedagogicznych aspektów wpływu na człowieka (czynników pozostających w związku ze skutecznością dyscyplinarnego karania osób pozbawionych wolności). Minimum wiedzy z zakresu psychologii i pedagogiki stanowiłby pewien standard obowiązujący funkcjonariusza Służby Więziennej. Byłoby to także przedsięwzięcie na rzecz profesjonalizacji Służby Więziennej. O potrzebie specjalistycznego kształcenia w podnoszonym obszarze zdaje się przekonywać rozstrzygnięcie obowiązujące w systemie szwajcarskiego więziennictwa – w którym w zakres szkolenia podstawowego (obowiązującego także funkcjonariuszy działu ochrony) wchodzi kurs psychiatrii sądowej⁶⁸.

⁶⁷ Wyjąwszy sytuacje, kiedy odroczenie wymierzenia kary jest faktem nieuniknionym.

⁶⁸ Zob. D. Schmidt, *Polityka kryminalna w państwach niemieckojęzycznych w perspektywie karnej i penitencjarnej. Wybrane zagadnienia*, Nauki o Polityce Publicznej, Studia i materiały, tom 1., 2017, s. 400.

Bibliografia

- Adamowska L., *Kara*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, (red.) T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Brzezińska A., *Psychologia wychowania*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, tom 3, J. Strelau (red.) Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- Cialdini R.B., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
- Diese J., *The Psychology of Learning*, New York 1958.
- Dollard J., Miller N.E., *Personality and Psychotherapy*, New York 1950.
- Eysenck H.&M., *Podpatrywanie umysłu. Dlaczego ludzie zachowują się tak, jak się zachowują?* Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1998.
- Hilgard E.R., Marquis D.G., *Conditioning and Learning*, London 1961.
- Isenhardt A., Gisler Ch., Hostettler U., *Arten und Anordnungshäufigkeit von Disziplinarsanktionen im Schweizer Straf- und Massnahmenvollzug*, In book: *Krise, Kriminalität, Kriminologie*. Neue Kriminologische Schriftenreihe der Kriminologischen Gesellschaft e.V. Band 116, Publisher: Forum Verlag Godesber, Mönchengladbach 2016, Editors: Neubacher Frank, Bögelein Nicole https://www.researchgate.net/publication/306036135_Arten_und_Anordnungshaufigkeit_von_Disziplinarsanktionen_im_Schweizer_Straf-_und_Massnahmenvollzug (dostęp: 17.05.2023).
- Johnsen B., Granheim P.K., Helgesen J., *Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons*, *European Journal of Criminology* 2011, 8(6), s. 515-529.
- Machel H., *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo ARCHE, Gdańsk 2003.
- Malewski A., *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*, PWN, Warszawa 1975.
- Pawela S., *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Warszawa 2007.
- Polak-Kruszyk A., *Kary dyscyplinarne i nagrody w procesie resocjalizacji skazanych*, [w:] J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński (red.), *Prawo wobec wyzwań współczesności*.
- Z zagadnień nauk penalnych*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2019, s. 151-161.
- Schmidt D., *Polityka kryminalna w państwach niemieckojęzycznych w perspektywie karnej i penitencjarnej. Wybrane zagadnienia*, *Nauki o Polityce Publicznej, Studia i materiały*, tom 1., 2017.
- Thorndike E.L., *Animal intelligence*, New York 1911.

Netografia

<https://mfiles.pl/pl/index.php/System> (dostęp: 06.04.2023).

Akty prawne

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. 2023 r., poz. 127).

Inne źródła

Rada Europy Komitet Ministrów Zalecenia Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich reguł więziennych przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952. posiedzeniu delegatów, Komitet Ministrów, na podstawie art. 15 b Statutu Rady Europy.

Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami przyjęte w Genewie w 1955 roku przez Pierwszy Kongres Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania ze sprawcami przestępstw, zaaprobowane przez Radę Gospodarczą i Społeczną w rezolucji 663C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 oraz 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977.

Inne

Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG Vom 10. Dezember 2007, GVBl. S. 866, BayRS 312-2-1-J (dostęp: 29.04.2023).

Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG) vom 16. März 1976 (BGBl. I S. 581, 2088).

Hessisches Strafvollzugsgesetz (HStVollzG) vom 28. Juni 2010, §2, <https://www.rv.hessenrecht.hessen.de/bshe/document/jlr-StVollzGHEV6IVZ> (dostęp: 30.04.2023).

<https://wise.com/pl/currency-converter/chf-to-pln-rate?amount=50> (dostęp: 18.05.2023).

https://www.researchgate.net/publication/306036135_Arten_und_Anordnungshaufigkeit_von_Disziplinarsanktionen_im_Schweizer_Straf-_und_Massnahmenvollzug (dostęp: 13.05.2023).

Schweizerisches Strafgesetzbuch vom 21. Dezember 1937 (Stand am 23 Januar 2023), https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/20230123/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-54-757_781_799-20230123-de-pdf-a-8.pdf (dostęp: 30.04.2023).

